У СКЛАДЗЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

Вялікае княства Літоўскае ўтварылася ў выніку сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця ў XII – XIII ст. заходніх княстваў Русі і зямель летапіснай Літвы. Усталяванне феадальных адносін на гэтых землях, пагроза знешняй агрэсіі выклікалі імкненне да палітычнай кансалідацыі і ўтварэння дзяржавы. Вялікае княства Літоўскае як раннефеадальная манархія ўзнікла пры князю Міндоўгу (1230-я гады – 1263 г.), які аб'яднаў вакол Навагародскага княства суседнія заходнярускія княствы, землі летапіснай Літвы і паўднёва-ўсходнія літоўскія землі. З палітычных меркаванняў ён прыняў хрысціянства (спачатку праваслаўе, потым каталіцтва), у 1253 г. прыняў тытул караля (каранаваўся ў Навагародку). Палітыку расшырэння тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага і ўмацавання адзінадзяржаўя працягвалі вялікія князі Транята (1263 – 1264), Войшалк (1264 – 1267), Шварн (Сварамір; 1267 – 1270), Трайдзень (1270 – 1282), Віцень (каля 1295 – 1316), Гедзімін (1316 – 1341), Яўнут (1341 – 1345), Альгерд (1345 – 1377) і яго суправіцель Кейстут. Паступова ў склад Вялікага княства Літоўскага ўвайшлі ўсе беларускія, большасць украінскіх і частка рускіх зямель: у 1240-я гады Панямонне, у 2-й палове XIII – пачатку XIV ст. полацкія, віцебскія, мінскія, берасцейскія і тураўскія, у 1340 – 1352 гг. валынскія землі, у 1350 – 1360-я гады Падняпроўе, Мазырская і Брагінская воласці, каля 1362 г. Кіеўскае, у 1404 г. Смаленскае княствы і інш. Палітыку ўмацавання і расшырэння тэрыторыі дзяржавы паспяхова працягвалі вялікія князі Ягайла (1377 – 1392), Вітаўт (1392 – 1430). Шляхі і сродкі ўключэння беларускіх зямель у Вялікае княства Літоўскае былі розныя, але пераважалі пагадненні з феадаламі гэтых зямель, зацікаўленымі ў моцнай дзяржаве, здольнай абараніць іх ад знешняй агрэсіі, забяспечыць спрыяльныя ўмовы для гаспадаркі, гандлю і інш. Ва ўстойлівай дзяржаўнай уладзе былі зацікаўлены і гарады, якія цярпелі ад феадальнай анархіі, міжусобіц і знешніх набегаў. Гэтаму спрыяла і феадальная раздробленасць зямель Русі, іх аслабленне ў сувязі з нашэсцем мангола-татар і націскам крыжакоў. На беларускіх і ўкраінскіх землях Вялікага княства Літоўскага быў больш высокі ўзровень развіцця феадальнага грамадства, чым у літоўска-жамойцкіх, таму іх уплыў на ўсе сферы жыцця дзяржавы быў пераважны на працягу ўсёй гісторыі Вялікага княства Літоўскага.

Палітычнае жыццё. У ліку найбольш складаных праблем унутранага жыцця Вялікага княства Літоўскага былі разнаэтнічнасць і разнаканфесійнасць, адсюль і нацыянальна-рэлігійныя супярэчнасці. Працэсу цэнтралізацыі дзяржавы перашкаджаў і неаднолькавы ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця розных яе рэгіёнаў.

Пасля Крэўскай уніі 1385 г. і прыняцця літоўска-жмудскім насельніцтвам і вялікімі князямі Вялікага княства Літоўскага каталіцкага веравызнання праваслаўнае насельніцтва і феадалы беларускіх і ўкраінскіх зямель пачалі страчваць сваё манапольнае становішча. Вялікія князі сталі часцей падтрымліваць феадалаў-адзінаверцаў, раздаваць ім землі, высокія пасады, эканамічныя і палітычныя прывілеі. У выніку на беларускіх землях складваліся апазіцыі супраць прысланых велікакняжацкіх намеснікаў, усходнія пагранічныя княствы часам пераха-

дзілі да суседняга Маскоўскага княства. Пастаянная агрэсія з боку Тэўтонскага ордэна, рост апазіцыі на беларускіх і ўкраінскіх землях сталі глебай для саюза ВКЛ з Польшчай. Аднак умовы Крэўскай уніі не задаволілі многіх феадалаў Вялікага княства Літоўскага, якія не хацелі мірыцца нават з частковай стратай самастойнасці іх дзяржавы. У 1386 г. супраць вялікага князя Вялікага княства Літоўскага і караля Польшчы Ягайлы выступілі князі полацкі Андрэй Альгердавіч і смаленскі Святаслаў Іванавіч, у 1389—1392 гг. — князь Вітаўт. Іх барацьба пры падтрымцы беларускіх феадалаў скончылася Востраўскім пагадненнем 1392 г., якое гарантавала самастойнасць Вялікаму княству Літоўскаму, вялікім князем стаў Вітаўт. Ён умацаваў цэнтральную ўладу, далучыў да Вялікага княства Літоўскага Смаленск (1404), Вязьму, Вярхоўскія княствы (бас. Верхняй Акі), Жамайцію (1422) і інш. Прававыя і саюзныя адносіны Вялікага княства Літоўскага з Польшчай удакладнены Віленска-Радамскай уніяй 1401 г., Гарадзельскай уніяй 1413 г. і іншымі актамі. Перамога над Тэўтонскім ордэнам у Грунвальдскай бітве 1410 г. надоўга стабілізавала адносіны з крыжакамі, спрыяла эканамічнаму развіццю Вялікага княства Літоўскага, якое ўсё больш уключалася ў сусветны гандаль у Балтыйскім басейне.

Пераемнікі Вітаўта Свідрыгайла (1430—1432) і Жыгімонт Кейстутавіч (1432—1440), абапіраючыся на розныя апазіцыйныя колы, вымушаны былі раздаваць феадалам эканамічныя і палітычныя льготы. Падобную палітыку яшчэ ў большай меры працягвалі Казімір IV (1440—1492), Аляксандр (1492—1506), Жыгімонт I Стары (1506—1548), Жыгімонт II Аўгуст (1548—1572). Асабістыя і маёмасныя правы праваслаўных і католікаў ураўнаваны прывілеем 1434 г. Прывілей 1447 г. і Аляксандраў прывілей 1492 г. значна абмежавалі ўладу вялікага князя панамі-радай. Але з гэтага часу галоўнай перашкодай развіцця дзяржавы сталі бясконцыя войны з узмацнелым пасля вызвалення ад татарскай няволі Вялікім княствам Маскоўскім, якое абвясціла прэтэнзіі на ўсе славянскія землі Вялікага княства Літоўскага.

У выніку войнаў канца XV — 1-й паловы XVI ст. да Маскоўскай дзяржавы адышлі Вязьма, Масальск, Дарагабуж, Курск, Ноўгарад-Северскі, Бранск, Чарнігаў і інш.

Асабліва ўскладнілі палітычнае становішча ў Вялікім княстве Літоўскім няўдачы ў пачатку Лівонскай вайны 1558—1583 гг. і агрэсія з боку Турцыі і Крымскага ханства на яго паўднёвых рубяжах. Усё гэта вымусіла Вялікае княства Літоўскае пайсці на саюз з Польшчай, якога дамагалася дробная шляхта Вялікага княства Літоўскага, каб атрымаць такія ж прывілеі і правы, якімі карысталіся польскія феадалы. Магнаты і буйная шляхта Вялікага княства Літоўскага рашуча выступалі супраць такога саюза, але была зацверджана Люблінская унія 1569 г., у адпаведнасці з якой утворана федэратыўная дзяржава — Рэч Паспалітая. Паводле уніі Вялікае княства Літоўскае захавала свой суверэнітэт, мела свой урад, казну, войска, заканадаўства, дзяржаўную мову (беларускую да канца XVII ст.).

Пасля Брэсцкай уніі 1596 г. улады зноў сталі падтрымліваць пераважна уніятаў і католікаў. Каралямі польскімі і вялікімі князямі Вялікага княства Літоўскага з гэтага часу былі: Генрых Валуа (1574), Стафан Баторый (1576—1586), Жыгімонт III Ваза (1587—1632), Уладзіслаў IV (1632—1648), Ян Казімір (1648—1668), Міхал Вішнявецкі (1669—1673), Ян Сабескі (1674—1696), Аўгуст II Моцны (1697—1706, 1709—

1733), Станіслаў Ляшчынскі (1704—1709, 1733—1736), Аўгуст III (1733—1763), Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1764—1795).

Працяглыя разбуральныя войны ў 2-й палове XVII ст., сацыяльныя выбухі, магнацкія міжусобіцы і шляхецкае самавольства сталі прычынай палітычнага і эканамічнага заняпаду дзяржавы. Пасля завяршэння Паўночнай вайны 1700—1721 гг. намецілася эканамічнае ажыўленне. Шляхта і магнаты, зацікаўленыя ў развіцці гаспадаркі, згаджаліся на дзяржаўныя рэформы і нават на абмежаванне свайго права ліберум вета. Слуцкая канфедэрацыя 1767 г. пацвердзіла ураўнаванне правоў некаталіцкай шляхты з каталіцкай. Але супраць абмежавання шляхецкіх вольнасцей, у абарону незалежнасці дзяржавы ад іншаземных уплываў у 1768 г. выступілі прыхільнікі Барскай канфедэрацыі 1768 г. Чатырохгадовы сойм 1788—1792 гг. прыняў Канстытуцыю 3 мая 1791 г., накіраваную на ліквідацыю феадальнай анархіі і стварэнне ўмоў для буржуазнага развіцця. Але і гэтыя прагрэсіўныя рэформы скасаваны ў выніку выступлення Таргавіцкай канфедэрацыі 1792 г.

Дзяржаўны лад. Афіцыйна Вялікае княства Літоўскае было феадальнай манархіяй. Улада ў ёй належала вялікаму князю. З XV ст. усё больш важную ролю ў дзяржаўным кіраванні адыгрывала Рада Вялікага княства Літоўскага, якая абмяжоўвала велікакняжацкую ўладу. У XV ст. сфарміраваўся вальны сойм, які да XVI ст. набыў значэнне найвышэйшага заканадаўчага і кантрольнага органа. На ім абмяркоўваліся ўсе агульнадзяржаўныя пытанні: заканадаўства, выбранне вялікага князя, прывілеі шляхты, падаткі, адносіны з іншымі дзяржавамі. На месцах існавалі выбарныя павятовыя соймікі. Асобныя функцыі кіравання ажыццяўлялі маршалак, падскарбі, канцлер, гетман найвышэйшы, намеснікі, ваяводы, старосты, кашталяны і іншыя, якія мелі шырокія правы і паўнамоцтвы. Ніжэйшае звяно ў сістэме кіравання: дзяржаўцы, валасныя старцы і падначаленыя феадалам прадстаўнікі сялян — соцкія, дзесяцкія. Напачатку на беларускіх землях аўтаномнымі аставаліся Полацкая зямля і Віцебская зямля і асобныя княствы (Слуцкае, Кобрынскае, Клецкае і інш.). Вялікія князі гарантавалі непадзельнасць гэтых зямель і княстваў, недатыкальнасць уладанняў і правоў феадалаў і мяшчан.

Ліквідацыя ў 1390-я гады асобных удзельных княстваў, падзел у 1413 г. Вялікага княства Літоўскага на ваяводствы (Віленскае, Трокскае) спрыялі цэнтралізацыі дзяржавы. У выніку адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы 1565—1566 гг. у Вялікім княстве Літоўскім утворана 13 ваяводстваў, у тым ліку Берасцейскае, Валынскае, Віленскае, Віцебскае, Кіеўскае, Мінскае, Мсціслаўскае, Навагрудскае, Падляшскае, Полацкае, Трокскае. Тэрыторыя Прапойшчыны ўваходзіла ў Мсціслаўскае ваяводства. Суды ў Вялікім княстве Літоўскім падзяляліся на замкавы, падкаморскі, земскі, велікакняжацкі і інш. У некаторых мясцовасцях захоўваўся народны традыцыйны копны суд. Крыніцамі права напачатку былі мясцовыя звычаі і судовая практыка, з XIV ст. — велікакняжацкія прывілеі, граматы і лісты, Судзебнік 1468 г. Статуты 1529 г., 1566 г. і 1588 г. былі першымі ў Еўропе сістэматызаванымі зборамі законаў. Эканамічнай асновай дзяржавы была феадальная ўласнасць на зямлю.

Паводле сацыяльнага складу насельніцтва Вялікага княства Літоўскага падзялялася на 2 асноўныя класы: феадалы («людзі шляхецкага роду») і залежныя сяляне

(«людзі простага стану»). Намінальным вярхоўным уласнікам усіх зямель у дзяржаве лічыўся вялікі князь. Саслоўе феадалаў складалася з князёў, паноў, зямян, баяр. З XVI ст. іх сталі называць шляхтай, якая карысталася палітычнымі правамі, падатковымі і гандлёвымі льготамі. Шматлікія прывілеі XIV–XV ст. і статуты XVI ст. заканадаўча афармілі права ўласнасці шляхты на зямлю і маёмасныя льготы, што ўзмацніла яе палітычную ролю і абумовіла залежнасць ад яе вялікага князя. На працягу XVII–XVIII ст. большасць мясцовай шляхты перайшла ў каталіцтва і паланізавалася. Пануючым саслоўем было таксама вышэйшае духавенства, якое валодала зямлёй, сялянамі, гарадамі і мястэчкамі.

Рэлігійныя адносіны. Большасць насельніцтва Вялікага княства Літоўскага ў XIII ст. належала да праваслаўнай царквы, літоўцы і жэмайты былі яшчэ язычнікамі. У 1387 г. Ягайла правёў хрышчэнне літоўцаў паводле каталіцкага абраду. Хрышчэнне жэмайтаў расцягнулася яшчэ на стагоддзе. Паступова каталіцкая царква пры дапамозе вялікіх князёў пашырала свае пазіцыі. З 1458 г. праваслаўная царква ў Вялікім княстве Літоўскім мела сваю самастойную мітраполію. У сярэдзіне XVI ст. на Беларусі вялікі ўплыў мела Рэфармацыя ў яе розных плынях: 9 кастрычніка 1596 г. абвешчана Брэсцкая унія — акт аб арганізацыйным аб'яднанні на тэрыторыі Беларусі і Украіны праваслаўнай царквы з каталіцкай.

Сельская гаспадарка. Асноўнай ячэйкай сельскагаспадарчай вытворчасці была гаспадарка селяніна — дым. Зямельныя надзелы сялян перадаваліся ў спадчыну. Сяляне адной вёскі складалі грамаду, у агульным яе карыстанні былі паша, лясы і воды. Пераважала трохпольная сістэма земляробства. За карыстанне зямлёй да XVI ст. падданыя сяляне плацілі натуральную рэнту (даніну), пазней — адпрацоўвалі паншчыну, плацілі грашовы чынш.

Сяляне-слугі адпрацоўвалі рэнту ў форме паслуг федалу. Самай нізкай катэгорыяй сялян была чэлядзь. Сярод дзяржаўных павіннасцей — будаўніцтва і рамонт замкаў, дарог, мастоў, шарваркі, сярэбшчына. З XVI ст. феадальнае права ўсё больш абмяжоўвала пераходы «пахожых» людзей ад аднаго феадала да другога, ператвараючы іх у «непахожых» людзей. Юрыдычнае афармленне прыгоннага права пачата Прывілеем 1447 г., паводле якога свабодныя сяляне ператварыліся ў «айчызных людзей». З канца XV ст. у маёнтках феадалаў узнікаюць фальваркі. Іх пашырэнню спрыяла валочная памера — аграрная рэформа, якая актыўна праводзілася пасля прыняцця «Уставы на валокі» ў 1557 г. Паводле феадальных павіннасцей адрознівалі цяглых сялян, асадных сялян і слуг; акрамя іх былі таксама агароднікі, кутнікі, бабылі і інш.

Вялікае княства Літоўскае часта станавілася арэнай жорсткіх і працяглых войнаў, яго насельніцтва нярэдка пакутавала ад голаду і эпідэмій.

З 1650-х гадоў да пачатку XVIII ст. колькасць насельніцтва Вялікага княства Літоўскага паменшала ўдвая, гарады і вёскі былі спалены і разрабаваны, гаспадарка прыйшла ў заняпад. Гэта вымушала феадалаў часова вызваляць сялян ад паншчыны і пераводзіць на чынш. Да сярэдзіны XVIII ст. гаспадарка Вялікага княства Літоўскага была адноўлена. Пачаўся працэс распаду феадальна-прыгонніцкіх адносін, што выявілася ў дыферэнцыяцыі сялянства, росце таварнасці шляхецкіх гаспадарак, пашырэнні мануфактурнай вытворчасці. Узніклі вотчынныя і каралеўскія мануфактуры, гуты, фабрыкі і заводы, на якіх побач з прыгоннымі

працавалі і наёмныя рабочыя. Прадукцыя прадавалася праз рынак.

Гарады. Да XIII ст. на тэрыторыі Беларусі было 35 гарадоў. Да XV ст. рысы гандлёвых і рамесных цэнтраў набылі былыя крэпасці, замкі, асобныя гаспадарскія двары. У XVI ст. узнікла каля 200 мястэчак. У XVII ст. у Вялікім княстве Літоўскім было 757 гарадоў і мястэчак, з іх на Беларусі 42 гарады і 425 мястэчак, якія выконвалі эканамічныя, адміністрацыйныя, ваенныя функцыі, былі цэнтрамі лакальных рынкаў, усё больш уключаліся ў сферу еўрапейскага гандлю.

Па меры ўзмацнення гарады, імкнучыся вызваліцца ад улады і падсуднасці велікакняжацкай адміністрацыі, пачалі дамагацца самакіравання паводле магдэбургскага права. У ліку першых у Вялікім княстве Літоўскім такое права атрымалі Вільня (1387), Брэст (1390), Гродна (1391); да XVII ст. самакіраванне мелі 42 гарады і мястэчкі Беларусі. Найбольшую групу гараджан складалі рамеснікі, аб'яднаныя ў цэхі, гандляры, дробныя і сярэднія купцы.

Культура і асвета. Высокая і самабытная культура, што сфарміравалася на Беларусі да ўтварэння Вялікага княства Літоўскага, стала той асновай, на якой складвалася культура ўсіх яе этнасаў. З часу ўтварэння Вялікага княства Літоўскага беларуская мова лічылася дзяржаўнай і мовай міжэтнічных зносін. На ёй вялося справаводства і судаводства, пісаліся граматы, прывілеі, соймавыя пастановы, летапісы, хронікі, статуты, мастацкія і царкоўна-рэлігійныя творы. На беларускай мове Ф.Скарына надрукаваў першыя ва ўсходнеславянскім свеце 22 кнігі Бібліі (1517—1519) і выдаваў кнігі ў заснаванай ім першай у Вялікім княстве Літоўскім друкарні (1522—1525). Апрача твораў рэлігійнага зместу з XV ст. на беларускай мове стварылася арыгінальная свецкая і перакладная літаратура («Александрыя», «Аповесць пра Трою» і інш.). Вялікую ролю ў грамадска-палітычным і культурным жыцці адыгралі рэфармацыйны рух і брацтвы. Высокага ўзроўню ў Вялікім княстве Літоўскім дасягнула кнігадрукаванне. Выдатнымі паслядоўнікамі Ф.Скарыны былі С.Будны, І.Фёдараў, П.Мсціславец. Друкарні дзейнічалі ў Брэсце, Нясвіжы, Вільні, Заблудаве, Мінску, Еўі, Оршы, Магілёве. Выдатнымі прадстаўнікамі культуры Вялікага княства Літоўскага былі В.Цяпінскі, Л.Зізаній, Сімяон Полацкі, браты Мамонічы, браты Вашчанкі, К.Нарбут, Б.Дабшэвіч, М.Сматрыцкі і інш. Пашырэнне асветы і кнігадрукавання спрыяла вызваленню прагрэсіўнай думкі ад царкоўных догматаў (К.Лышчынскі, С.Будны і інш). Першай вышэйшай навучальнай установай у Вялікім княстве Літоўскім была Віленская акадэмія, заснаваная ў 1578 г. З узмацненнем уплыву Польшчы і каталіцызму з канца XVI ст. беларуская мова ў дзяржаўным справаводстве пачала выцясняцца польскай і лацінскай.

Значнага развіцця дасягнула ў XIV—XVI ст. мураванае дойлідства (замкі ў Гродне, Крэве, Лідзе, Вільні, Нясвіжы, Міры, Медніках, Троках і інш., у XIII—XVIII ст. існаваў Прапойскі замак). Склалася нацыянальная разнавіднасць гатычнага стылю (Сынковіцкая, Супрасльская, Маламажэйкаўская цэрквы-крэпасці, Ішкалдскі касцёл). У XVIII ст. развіўся своеасаблівы стыль так званага віленскага барока. Магнацкія замкі і рэзідэнцыі пачалі ператварацца ў палацава-замкавыя ансамблі, будаваліся новыя палацавыя комплексы і гарадскія ансамблі. У выяўленчым мастацтве пераважалі іканапіс, партрэтны і батальны жанры.

Шырока бытавала драўляная разьбяная скульптура, адметная свецкасцю і характарнасцю тыпажу. З пашырэннем кнігадрукавання больш высокага ўзроўню дасягнула графічнае мастацтва. У пісьмовых творах развівалася вершаскладанне, сатыра, эпіграма. Быў пашыраны лялечны тэатр батлейка. У XVI – XVII ст. існавалі так званыя школьныя тэатры. У 1740-я гады узніклі прыгонныя тэатры (Нясвіж, Слуцк, Слонім, Гродна). На мануфактурных прадпрыемствах выраблялiся унікальныя ўзоры прыкладнога мастацтва (шпалеры, слуцкія паясы, урэцкае шкло і інш). Ва ўмовах усё большага нацыянальнага ўціску павялічылася роля фальклору.

У выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай у 1772 г., 1793 г. і 1795 г. паміж Расіяй, Аўстрыяй і Прусіяй федэратыўная дзяржава Рэч Паспалітая і абедзве краіны ў яе складзе — Вялікае княства Літоўскае і Польшча — перасталі існаваць.

І.П.Хаўратовіч.

Друкуецца паводле кн.: Беларусь: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1995. С. 184 – 191.

На гандлёвых і ваенных скрыжаваннях

З узвышэннем у XIV – XV ст. Маскоўскага княства паміж ім і Вялікім княствам Літоўскім пачалося саперніцтва за першынство на вядомых гандлёвых шляхах, за права на памежныя землі. Многія гандляры актыўна карысталіся водным шляхам па Сожы і Дняпры, які пралягаў і цераз Прапойск. Сярод мясцовых краязнаўцаў ходзіць легенда, што нібыта тут пабываў, калі вяртаўся са свайго вядомага падарожжа «за тры моры», цвярскі купец Афанасій Нікіцін, і быццам ён тут і памёр. Аднак дакументальных звестак, якія пацвярджалі б гэту гіпотэзу, не знойдзена. Кніга ж сібірскага вучонага К.Куніна «За тры моры», выдадзеная ў 1952 г. у Іркуцку і на якую часам спасылаюцца, не можа лічыцца дакладнай крыніцай.

Ваенныя дзеянні, якімі часта завяршаліся тэрытарыяльныя спрэчкі паміж суседнімі княствамі, не аднойчы закраналі і Прапойск.

У 1523 г. абодва бакі дамовіліся пяць гадоў утрымлівацца ад нападу адзін на аднаго. Але, нягледзячы на тое, што «крест есмя меж себя целовали», узаемныя напады працягваліся, што нараджала шэраг скаргаў з абодвух бакоў. І ў кожнай з іх упамінаўся Прапойск: то з яго рабіліся напады, то ён падвяргаўся ім.

А ў дагаворы ад 1527 г. сустракаюцца знаёмыя назвы вёсак. У дакуменце сказана: «...города Пропойска села в Лапичи, в Глубов, в Стиловичи, Папорочичи, Волынцы, Соболи, Абакумовичи, Соловчичи, Чардиновичи, Совиничи великому князю не вступатись». Назвы некаторых з пералічаных вёсак зберагліся да нашых дзён, што дазваляе больш-менш дакладна вызначыць тагачасную ўсходнюю мяжу Прапойскай воласці: яна праходзіла ў 20 – 40 км па тэрыторыі цяперашніх Чэрыкаўскага і Краснапольскага раёнаў.

Апрача войнаў нашы продкі цярпелі і ад прыродных катаклізмаў. У 1592 г. і 1601 г. іх напаткаў страшэнны голад, які ў 1601 г. дапоўніўся і ранняй лютай зімой, што яскрава апісана ў Баркулабаўскім летапісе.

XVII ст. вызначалася пастаяннымі войнамі паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай, казацкімі паўстаннямі, ад якіх моцна цярпела мясцовае насельніцтва. Прапойск то заваёўваўся расійскімі войскамі, то адбіваўся праз пэўны час назад. Асабліва трагічныя вынікі для Беларусі мела вайна 1654 – 1667 гг. У час яе быў разбураны Прапойскі замак. Навакольныя вёскі былі спустошаны, многія жыхары загінулі, трапілі ў палон ці разбегліся. Зямля пуставала, зарастала лесам. Падпісанае 30.1.1667 г. у в. Андрусава (каля Мсціслава) перамір'е паклала канец вайне. Прапойскае староства засталося ў складзе Рэчы Паспалітай, якая ў далейшым стала выступаць саюзніцай Расіі.

Так было, напрыклад, у час Паўночнай вайны 1700 – 1721 гг., калі Рэч Паспалітая і Расія выступалі супраць Швецыі. Арэнай баявых дзеянняў зноў сталі беларус-

кія землі, і асабліва Магілёўшчына. Тут адбылося некалькі бітваў, адна з якіх — пад Лясной, на тэрыторыі цяперашняй Слаўгарадчыны. Паўночная вайна прычыніла беларусам вялікія страты: загінула шмат людзей (па некаторых звестках — кожны трэці), былі спалены, разбураны ці разрабаваны многія населеныя пункты.

А.П.Ерашэнка, П.С.Ерашэнка.

Прапойская воласць

Прапойская воласць (Прапойскае староства) — буйны дзяржаўны маёнтак у Вялікім княстве Літоўскім. З пачатку XVI ст. кіравалася намеснікамі, якім звычайна належала адначасова і суседняя Чачэрская воласць. Намеснік падпарадкоўваўся віленскаму ваяводзе. На пасадзе намесніка прапойскага і чачэрскага ўпамінаюцца Я.Няміра (1510—1511), М.Юр'евіч (1514), С.А.Чартарыйскі (1518—1524), Ф.М.Вішнявецкі (1526—1529), А.І.Дашкавіч (да 1535), І.М.Вішнявецкі (1536—1543), Ю.В.Насілоўскі (1543—1544). У 1511 г. сяло Лобча са складу Прапойскай воласці падаравана ў пажыццёвае валоданне князю М.І.Мсціслаўскаму, у 1529 г. зноў далучана да Прапойскай воласці. У размежаванні з Маскоўскай дзяржавай у 1526 г. упамінаецца шэраг сёл Прапойскай воласці, у якія не павінна «ўступацца» Масква, у т.л. размешчаныя цераспалосна з суседнім Крычаўскім староствам (Галоўчыцы, Чудзінавічы, Савінічы). З 1547 г. воласць перададзена ў заклад Ю.Зяновічу. Паводле адміністрацыйнай рэформы 1565—1566 гг. уключана ў Рэчыцкі павет Менскага ваяводства (ізаляваныя анклавы Прапойскай воласці, верагодна, адносіліся да Аршанскага павета і Мсціслаўскага ваяводства). Асноўнай часткай воласці да 1590 г. кіравалі Зяновічы, потым — Солтаны, Служкі, Красінскія, Заронкі, Незабытоўскія, Сапегі, Храптовічы, Масальскія, Бжастоўскія, Насілоўскія, якія насілі тытул намесніка (старосты). Некаторыя паселішчы (Азёры, Чудзінавічы і інш.) былі вылучаны ў асобныя староствы. У верасні 1772 г. Прапойская воласць далучана да Расійскай імперыі, неўзабаве падаравана Кацярынай II князю А.Галіцыну, пасля чагоператварылася ў прыватны маёнтак.

В.Л.Насевіч.

* * *

Паводле рэестра збірання падаткаў за 1675 г. у Прапойскім старостве значыцца 25 населеных пунктаў.

У 1675 г. у Прапойску налічвалася 58 гаспадароў, якія плацілі чыншу 373 злотыя і 13 грошаў. Вось іх прозвішчы — Андрэй Лаўшоў, Іван Шыш, Сукач Астапаў, Фрэцік Укулоў, Лявон Зыбко, Дзяніс Мікры, Сцяпан Ракбін, Цімох Падвайшчэня, Грышка Укулоў, Андрэй Падвойскі, Карп Палуба, Талалан, Таратуда, Ціхан Дзяско, Цімох Мікрыя, Півавар, Карп Поп, Цемніка, Кандрат Цыган, Аніска Поп, Сямён Філіповіч, Іван, ён жа Васіль Барсук, Зражэнскі, Отрах Макенін, Арэндар, Холіс, Сыман Шрот, Майсей Шротаў, Алесь Поп, Жаксары Карабін, Халіс Шротаў, Андрос Атоніч, Харытон Паўлікаў, Мехед Алісаў, Аляксей Зыроў, Крычовец, Астап Г[Х]рыловіч, Яцка Алёніч, Мікалай Дзенісовіч, Войцешка, Маёр Жыд, Набока, Восіп Поп, Мікіта Піліповіч, Давід Яўстратаў, Кабылінскі, Карней Асташкоў, Гардзей, Даніла Косцін, Сіла Чырок, Етарым Ешчанок, Ціхан Поп, Панцялей Шчучка, Ірка Занкоў, Ігнат Лысы, Грышка Корзун, Даніла Поп, Клім Яшкевіч.

У інвентары за 1681 г. тэрыторыя Прапойскага староства падзелена на дзве часткі: воласць староства Прапойскага над ракой Сожам (вёскі: Жаролы, Васькавічы, Урэчча, Устаннае, Чыкаўка, Хварасцяны, Шаламы) і воласць староства Прапойскага за ракой Проняй (сяло Лобча, вёскі: Дуброўка, Рынкаўка, Палоскі, Прыпёкіна, Слабада, Палуж, Бімле, Пабале, Абакунавічы, Дубна, Валынцы, Чудзін, Горні, Галоўчын). Паводле інвентара 1750 г. (НГАРБ. Ф. 694. Воп. 4. Інв. 1556. Л. 218—229б) усяго ў Прапойскім старостве налічвалася 47 населеных пунктаў, 739 дымоў (двароў) і плаціла староства падатку 204 злотыя і 7 1/2 гроша. Прапойск налічваў 86 двароў праваслаўных і 14 двароў яўрэйскіх жыхароў, вёскі Шаламы з Урэччам — 37 двароў, Васькавічы — 24, Чыкаўка — 8, Хварасцяны — 21, Устаннае — 9, Ржаўка — 10, Дуброўка — 12, Намільня — 15, Хоўмы

Слабада (сучаснае урочышча Хоўмы, каля в. Любаны ў Гіжэнскім сельсавеце) — 3, Рудня (сучасная вёска ў Васькавіцкім сельсавеце) — 9.

У 1750 г. у Прапойскім старостве налічвалася 11 млыноў. Рыбная тоня ў 1681 г. была на воз. Пішчанае.

Калі князь А.М.Галіцын атрымаў пасля далучэння ўсходняй Беларусі да Расіі Прапойскае староства, у ім было 32 карчмы, з іх 11 — у Прапойску.

І.Я.Яшкін.

Прапойскі замак

Існаваў у XIII—XVIII ст. З'яўляўся цэнтрам абароны сярэдневяковага Прапойска (з 1945 г. Слаўгарад). Займаў выцягнутае з поўначы на поўдзень гарадзішча (95х40 м) старажытнага Прупоя, ці Пропошеска, якое размяшчалася на стромкім беразе Сожа, недалёка ад упадзення ў яго р. Проня.

Прапойск праходзіў доўгі этап фарміравання як горад, што адбівалася і на структуры яго ўмацаванняў. Спачатку тут быў абарончы частакол, з XII ст. — невялікі вал вышынёй 1 м і шырынёй 4 м у аснове, на вяршыні якога стаяў дубовы частакол. У XIII ст. вал падсыпалі на 2 м, расшырылі яго аснову і паставілі на ім зрубленыя сцены. Пляцоўкі пасада, што разросся пад аховай дзядзінца, да XIV ст. стала ўжо не хапаць. Горад перасягнуў заходні абарончы роў і пачаў развівацца на суседнім узвышшы. Паводле гістарычных крыніц, у XIV—XVII ст. замак і горад мелі драўляныя ўмацаванні, узводзіць і рамантаваць якія абавязаны былі жыхары «места Пропойского с волостью». Як і іншыя парубежныя гарады Пасожжа, Прапойск разам з воласцю спачатку адносіўся да велікакняжацкіх зямель, якімі кіравалі намеснікі, потым знаходзіўся ў «держаньи» ў спецыяльна назначаных вялікім князем дзяржаўцаў — старостаў. Яны павінны былі сачыць за станам і рамонтам умацаванняў, клапаціцца пра ўтрыманне гарнізона і ўзбраенне. Паводле гістарычных крыніц, намеснікам Прапойска ў 1518 г. быў князь Сямён Андрэевіч Чартарыйскі. У грамаце вялікага князя Вялікага княства Літоўскага і караля Польшчы Жыгімонта І Старога ад 29.12.1518 г. указвалася, што намеснік «...срубил нам у Пропойску замок тамошними людьми нашими Пропойчичаны и Чычераны, а к тому своим накладом збудовати нам ся поднял». За такую значную паслугу кароль задаволіў чалабітную князя аб перадачы яму ва ўтрыманне гэтых зямель. У ваенны час у Прапойскім замку быў невялікі пастаянны гарнізон з 10—20 казакоў на чале з ротмістрам. Гарнізон і замак існавалі за кошт часткі прыбыткаў са староства. Паводле велікакняжацкага распараджэння, у шэрагу парубежных гарадоў, у тым ліку і ў Прапойску, з 1561 г. пачалі трымаць дадатковыя «почты» коннікаў. Яны былі ўзброены найноўшай ручной агнястрэльнай зброяй — «губчастымі ручніцамі», якія цэнтралізавана пастаўляліся сюды з Вільні разам з амуніцыяй і гакаўніцамі. Ахова замка і воласці, акрамя казакоў, ляжала і на мясцовых баярах, што неслі конную службу «на самом рубеже». Першае ўпамінанне пра артылерыю ў Прапойскім замку адносіцца да 1529 г., калі староста прапойскі і чачэрскі даставіў у Вільню гараднічаму «спижи от дела горелое на замку Пропойском». У сувязі з вострай нястачай сыравіны дастаўка на Віленскі пушкарскі двор старых, гарэлых і пашкоджаных медных гармат для рамонту і пераплаўкі з'яўлялася абавязковай умовай. Дакладная колькасць пушкароў у Прапойскім замку ў XVI—XVII ст. невядомая (у дакументах за 1576 г. называецца пушкар Міхаіл Лімоўскі). Тут іх, відаць, было некалькі, як і ў суседніх Крычаўскім і Чачэрскім замках. Велікакняжацкая ўлада пастаянна трымала ў полі зроку парубежны Прапойскі замак і для кантролю за яго станам і справамі пасылала спецыяльных рэвізораў і «справцов господарских». З іх перапіскі з вялікім князем і з дакументаў за 1564 г. відаць, што ў Прапойскім замку былі драўляныя вежы і сцены, абмазаныя глінай «до бланкованья», вежа-брама і пад'ёмныя масты-«ўзводы». Адзін з мастоў быў перакінуты цераз заходні абарончы роў і, відаць, упіраўся ў праезную вежу. У 1564 г.

«справца» Б.Ц.Пузына дакладваў вялікаму князю Вялікага княства Літоўскага і каралю Польшчы Жыгімонту II Аўгусту, што «господарский замок Пропойск на колку месцах велми опал и не обмазан, ворота и взводы потребуют лепшего поправленя». Звесткі пра колькасць вежаў у Прапойскім замку адсутнічаюць. Аднак паводле яго планавай структуры можна меркаваць, што на перадграддзі і пры ўездзе ў замак стаяла па адной вежыбраме, а з боку поля — вуглавая «кутная вежа». Па грэбені вала, які ішоў у паўднёвым напрамку, над абарончым ровам размяшчаліся замкавыя гародні. Яны ўпіраліся, відаць, на вуглу ў паўднёвую вежу. Своеасаблівы выступ у лініі гародняў, якія мелі даўжыню каля 100 м, дае падставу меркаваць пра існаванне яшчэ адной, прамежкавай вежы. З поўдня і ўсходу замак прыкрываўся стромкім 20-метровым абрывам у бок Сожа. Дзякуючы выключнай прыроднай умацаванасці вежаў тут не было, хаця інвентар замка XVII ст. называе «форту у паркане до воды». Пасля разбурэнняў у вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—1667 гг. горад і замак доўга не маглі дасягнуць ранейшага стану. Аднак Прапойскі замак, відаць, усё ж не страціў свайго ваеннага значэння. Інвентар за 1681 г. зафіксаваў замак як невялікае ўмацаванне, абгароджанае «палямі». Згадваюцца «брама, дранцами крытая», «форта у паркане до воды», жылыя і гаспадарчыя пабудовы (хаты белыя, піўніца, 2 свіраны, сыраварня, пякарня, 3 стайні, лазня, шопа). Перад замкам быў вялікі агарод, абнесены «дылями». Вакол горада былі «городьба» і «брамы», якія, як і «паркан замковый», ставілі жыхары Прапойска і воласці. У 1681 г. у горадзе толькі 104 двары. У канцы XVII — пачатку XVIII ст. у выніку хуткага развіцця артылерыі і фартыфікацыі Прапойск страціў сваё стратэгічнае значэнне ў Пасожжы на мяжы з Расійскай імперыяй, што поўнасцю пацвердзілася ў Паўночную вайну 1700—1721 гг. Аднак яшчэ ў 1780 г. тут упамінаўся «замок, окруженный полисадом». Пасля далучэння усходняй Беларусі да Расійскай імперыі (1772) Прапойск быў падараваны Кацярынай II князю А.М.Галіцыну. У канцы XVIII ст. у выніку праведзенай князем на пляцоўцы замчышча планіроўкі зніклі абарончыя валы і рэшткі старажытнага замка, якія цяпер можна прасачыць толькі шляхам археалагічных даследаванняў.

М.А.Ткачоў.

Манетныя скарбы, знойдзеныя на тэрыторыі Слаўгарадскага раёна

Вёска Вялікая Зімніца, знойдзены ў 1959 г., 93 экзэмпляры (2 капейкі, 5 капеек Расіі; медзь), ухаваны ў 1800 г.; **в. Ганчароўка**, знойдзены ў 1947 г., каля 200 экзэмпляраў (капейка Расіі, трайныя грошы, орты Рэчы Паспалітай; серабро), ухаваны ў XVII ст.; **в. Добры Дуб**, знойдзены ў 1910 г., 91 экзэмпляр (2 капейкі, 5 капеек Расіі, шасціграшовікі, трыццаціграшовікі, орт Рэчы Паспалітай, шасціграшовікі Прусіі; медзь, серабро), ухаваны ў 1771 г.; былая **в. Зімніца**, знойдзены ў 1940 г.; 78 экзэмпляраў (грошы Чэхіі, серабро), ухаваны ў XV ст.; **вярхоўі р. Пясчанка**, знойдзены ў 1-й пал. 1920-х гадоў, 1 экзэмпляр (дэнарый Германіі, серабро), ухаваны ў XI ст.; **в. Папоўка**, знойдзены ў 1915 г., 1 экзэмпляр (дырхем Арабскага Халіфата; серабро), ухаваны ў X ст.; **в. Ржаўка**, знойдзены ў 1906 г., 125 экзэмпляраў (грошы Чэхіі; серабро), ухаваны ў XV ст.; **в. Рабінаўка**, знойдзены ў 1867 г., 762 экзэмпляры (сярэбраныя манеты); **г. Слаўгарад**, знойдзены ў 1911 г. (медныя і сярэбраныя манеты); знойдзены каля 1928 г. (шасціграшовікі Рэчы Паспалітай; серабро), ухаваны ў 4-й чвэрці XVII ст.; знойдзены ў 1962 г., 1 экзэмпляр (талер Заходняй Фрызіі, кантрамаркіраваны ў Маскве; серабро), ухаваны ў XVII ст.; былая **в. Стан**, знойдзены ў 1894 г., 7 экзэмпляраў (орт Рэчы Паспалітай, паўталер, талер Іспанскіх Нідэрландаў, талеры Злучаных Правінцый; серабро), ухаваны ў 1648 г.

Дакументы сведчаць

ПРЫВІЛЕЙ ЖЫГІМОНТА І СТАРОГА ЖЫХАРАМ ПАДНЯПРОЎСКІХ І ПАДЗВІНСКІХ ВАЛАСЦЕЙ

2 кастрычніка 1511 г.

Жикмонт, Божьею милостью король и великий князь. Чиним знаменито сим нашим листом, што перво сего многократ жалобы приходили к нам з волостей наших Поднепрьских и Задвинских, то есть, с Кричова, с Пропойска, с Чечерска... с Горволя, з Речицы, с Брягина, з Мозыра, з Бъича, з Бобруйска, с Свислочи, з Любошин, с Усвята, с Озерищ, с тыми разы били нам чолом вси тых волостей наших данники, иж им тяжкость великия ся деет, не только в нынешние валечные часы, от тых, которых то коли посылаем на службу нашу, штож кладучыся промежку от волостей войском, их пицуюць и грабят; а наболей отяжають собе от писарей наших, которых то посылаем по тым волостем нашим недополыков даней наших правити, иж слуги их, от году до году, не выезжаючи на тых волостех мешкають, корчмы сытят для своего пожитку, а волости наши мусят им на каждую неделю страву давати грошми и стацеею, и по нескольку сторожов, и к тому судят их и рядят, и вины великие на них беруть; а и сами писари наши възъехавши на волости, непомерные въезды и стацеи на них то беруть, и для своих присудов и вин на каждой волости мешкаюць по кольку недель, а она их стравовать мусят; а так, с того великого драпежства и грабежу, многие данники наши с тых волостей наших разошлися, а тыя, которые ся еще остали, не только сполна дани нашое, але и половицы, от колька лет вжо, в каждый год не могут заплатити. И били нам чолом вси тых волостей наших данники наши, абыхмо их при старине заставили, как бывало за предков наших, за великого князя Витовта и Жикгимонта, иж они собравши дань грошовую, и бобры и куницы, отношивали до скарбу нашого, а мед пресный до ключа; и подвязалися нам тым обышто всю тую дань нашу, грошовую и медовую и бобровую и куничную, мають нам относить до скарбу и до ключа нашого, всю сполна, подле стародавнего обычая, на роки звычайныи, а то есть первый рок Божье Нароженье, другой Середопостье, третий Великдень; а подвязалися нам тым обычаем: если бы на тые вышейписаные роки всее сполна дани нашое... до скарбу и ключа нашого не отнесли, тогда мает подскарбий наш нынешний пан Аврам Езофович и по нем будучи подскарбии, после Великодня, ничого не мешкаючи, послати децких своих и туго дань нашу на них справити, с винами нашими и з децкованьем их. Мы с паны радами нашими помысливши о том и бачучи их слушную прозьбу, которая ж есть з нашим пожитком тым есмо пожаловали: от тых часов вжо, писари наши не маюць к ним для недополыков дани нашое въезжати и туго дань правати, а ни слуги их; мають они сами, на тые вышейписаные роки, дань нашу грошовую и медовую и бобровую до скарбу и до ключа нашого отнести, а ежли бы на тые вышейписанные роки не отнесли, тогды мает подскарбий наш слуг своих на вси волости послати, и они, ехавши, мають дань нашу и недополыки на волостях справати з децкованьем, и теж доход канцелярский; а мы особно маем их за то винами нашими карати. Також и доход писарский, то есть, взъезд их и тивунщину, то все мають до скарбу нашого сами относити: занеж в то от тых часов, и тивунове по свой доход не мають к ним въезжати. Також што перед тым по тым волостем нашим писари або державцы, то есть наместники и тивунове тых волостей корчмы на себе сычивали: по та места вжо, как державцы так и писари наши и тивуны корчом сытити не мешають; мы берем тые корчмы к нашей руце: где ся нам на которой волости увидит корчмы мети без шкоды данников наших, там кажем корчмы сытити, а плат их до скарбу нашого носити.

Сталося и дано на великом сойме Берестейском, лета Божьего тысяча пятьсот первого на десять, месяца октября 2 дня, индикта 15.

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею (1506—1544). СПб., 1848. Т. 2. С. 99.

ДАРАВАЛЬНАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА І КНЯЗЮ ЧАРТАРЫЙСКАМУ НА ПАЖЫЦЦЁВАЕ ЎЛАДАННЕ ПРАПОЙСКАЙ І ЧАЧЭРСКАЙ ВАЛАСЦЯМІ

29 снежня 1518 г.

Жикгимонт... Чиним знаменито сим нашим листом.

Бил нам чолом наместник пропойский и чечерский княз Семен Александрович Чорторыйский о том, што перво сего дали есмо ему от нас в держанне тыи волости нашы Пропойско и Чычерск, абыхмо его с того не рушали до его жывота, а он слюбил нам у Пропойску замок тамошними людми нашими пропойчичаны и чичераны, а к тому своим накладом збудовати

нам ся поднял. Ино коли он его збудуеть, мы з ласки нашое, за таковую его к нам послугу, тыи волости наши Пропойско и Чечерск и со всими даньми и доходы, которыи с тых волостей на нас хоживали, даем ему от нас в держанье и не маем его о того рушати до его жывота.

И на то есмо дали сесь наш лист з нашою печатью.

Писан у Берестьи под леты б[ожего] н [ароженья] 1518 месяца декабря 29 день, индикт 7. Копоть писар. (Л.М.КЗ XI, 33) 56 прил. XXX – XXXI.

Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959. Т. 1. С. 135 – 136.

УСТАВА АБ ПАВІННАСЦЯХ МЯШЧАНАМ І ВАЛАШЧАНАМ ПРАПОЙСКАЙ ВОЛАСЦІ

21 жніўня 1554 г.

Жигмонт Август (Т...)

Ознаймуем тым листом нашим што перво сего и тых часов приходили до нас мещане и вси люди наши волости Пропойское жалуючи и велико собе отежаючи о том, што ж дей державцы тамошние першие и теперешний державца чечерский и пропойский пан Юрий Миколаевич Зеновьевич кривды и тяжкости им великие делаеть, новины уводить и пожитки неслушные и вины непомерные на них собе берет чого перед тым не бывало. Для чого ж дей многие люди с тое волости нашое проч ся розошли и дани и платов наших немало знищало, а он дей тых новин и кривд чинити перестати и ни в чом им долгковати не хочет о чом же их тыми часы воевода виленский маршалок земский, канцлер Вел. кн. Лит. староста берестейский державца борисовский шавленский, пан Миколай Радзивилл з росказаня нашого смотрел и очевисте они о том з ним мовили и тые кривды и тяжкости свои на реестр списавши покладали. Бьючы чолом абыхмо им уставу нашу дали якобы ся мели наперед державцы наши с ними справовати и которые доходы в роком на них брати. А так мы бачачи их што в давнии часы он брал на них то все чинил за листы нишими. И тыи вси жалобы их на сторону отложивши. А бы хотели далей того таковового обтяженя и знищеня им подданым нашим чинити допустити вчинили есмо таковое постановене на первей што ся дотычет стацей и живности на державцу с тое волости нашое.

Мають они подданные наши тыи которыи особливые земли свои мають и особливыми сохами своими пашуть давати ему на каждый год с хлеба по солонце жита и по солонце овса мерачи у изорок солянкою тою которую есмо здеся у Вилни заковавши им дати казали, а тое жито и овес сами они до замку отвозили и отдавати мають почомши от запуст филиповых аж до светого Николы Зимнего, а за каждою солянкою жита мають давати городничому державцы тамошнему писчого по пенязю, а за овсом по пенязю ж водле повинности своеи, а сена теж на кождую зиму с хлеба по возу доброму, як кляча повести может мают давати а естли бы з села до замку трудно было одною клячою тот воз везти, тогда два возки малых сена и один воз давати мають. Которые люди не за рекою живут тые на день святого Николы, а которыи за рекою живуть тые на боже нароженя сено отдати мають а за тым сеном водле звыклое повинности своеи будуть повинни дати по двенадцати пенязи закосного рубль грошей, а которые сеножати повинни они косити на замок, тых сеножатей вжо не мають косечи бо для того сено дають, о кгды потреба вкажеть в замку што (порушити) або знову будовати. Ино по весне две недели и в осен як обробят ся три недели робити и поправовати молоть што потреба вкажет. Нижли естли бы прошлая робота замку знову або иная якая и гвалтовная потреба тогды мають робити до того часу поки заробят. А кгды они на тую роботу прийдуть або заробивши до домов своих пойти усхочуть то того ничого в них брато быти не мает. Кади теж што они на замок на каждый год давати повинни тые кади с потребу замковую яко бы было без обтяжливости их водле реестров который посланцы наши будучи там з розказаня нашого списали и до скарбу нашого дали завжды на семую суботу отдавати малоть. Ничим того року не омешкиваючи а за кождого кадью городничому державцы тамошнего мають давати поставного пол гроша. А што ся дотычит бранья вин ино головная и злодейская вина мает быти брана до скарбу нашого по давному. А кгды хто с них межи собою побьется не до крови от того державца маеть брати на них вины от рубля до десяти грошей, а от полтины по пяти грошей подле лист... ца нашого который они сказывали. А куниц, лисиц, бобров с кождое ... и меду упресного не мають они потаемне по домех продавати же бы ся злодейство не множило. А иж бы ся торгом нашим за помноженее деялося для того куницы,

лисицы, бобры и всяки звер косматый и мед пресный так теж вшелякую живность маюць они на торгу тамошнем продавати для запоможенья места тамошнего. А то все в них ценою мает куплено быти а пак ли бы хто з них куницы, лисицы, бобры, або который инший звер косматый и теж мед пресный потаемне продавал. А то было бы переведено таковыи вины мает заплатити два рубли грошей до скарбу нашого, а которыи люди в месте живуть земли пашни свои по селам маюць таковыи полюдье будуть повинни давати и платити потому як подданные наши волостные полюдье дают и сполняют. А сторожов по шести до замку на каждый год маюць они давати а што ся дотычет даваня дров ино кгды державца там у Пропойску мешкати будет маюць они давати дров толко колко потреба вкажет а без бытности его вряднику его тамошнему маюць давати дров на каждый день от светого Юрья до Покрова по два возы и от Покрова до светого Юрья по три возы добрых як кляча повезти может. А люди бояр тых которые без листов наших земли и люди там держать и те ж мещане тамошние и бобровники тяглыи и подданныи наши тыи которыи земли тяглые под собою держачих уживають. Маюць им в местех и в работе замковой и во всем помагати и всякие повинности восполок с ними сполняти водле давнего обычаю теж кгды озера стануть тогды на кождую зиму кождое озеро толко один раз державца на себе зволочити и рыб брати мает. А потом подданным нашим тамошним рыбу в тых озерах ловити волно будет по тому як перед тым бывало нижли у езы их и в закоты никоторого уступу мети и бобров гонити и переказы никоторое в бобровых гонех державца чынити не мает а метов никоторых не маюць они без ведомости державцы тамошнего мета ти и розрубывати але кгды потреба вкажеть для платов наших господарских або для якое слушное потребы волостное розрубок чинити иметь метати тогды они з ведомостю дерэавцы тамошнего и за вижом его и без бытности державцы. Ино за ведомом и вижом на наместника его розрубы чинити и меты метати мают. Што теж они били нам чолом абыхмо уставу нашу им дати казали почому бы быдло державцы в них куповати мел с того ся нам вчинити на уставы на быдло дати не видело для некоторое причины. Але маюць ся они в том заховати водле давного обычаю а если бы они на тыи роки вышей писаные жита, овса, сена дей не отдали и в недбалость то собе покладуючи тых роков не мешкали а децки и для того до них поедет тому децкому они помилное платити повинни будуть на кождую милю по грошу а так вжо от того часу державца чечерский и пропойский пан Юрий Миколаевич Зеновьевич и по нем будучие державцы наши молоть подле тое уставы нашое с подданными нашими пропойскими без жадное обтяжливости их справоватися и в тых во всих печах их заховати ничого не отменяючи ани прибавляючи и ничим с того не выступаючи яко вышей в сем листе нашом уставном стоит и описано под ласкою нашою господарскою. А подданныи теж наши пропойские тую уставу нашу так же во всем полонити маюць ни чим с нее не выступючы под виною нашою которая ж устава наша мает им подданным нашим волости Пропойское быти доводили и ласки нашое господарское яко же на твердость того и печать нашу казали есмо приложити к тому листу нашому. Писан у Вилни лета божого нароженя 1554 месяца августа 21 дня.

Печать

Остафий, маршалок, писарь

Помета на полях на польском языке:

Устава мещанам и всей волости староства Пропойского от короля Сигизмунда Августа подана державце того имения Ю.Зеновьевичу

1554 г. 21 августа.

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 694. Воп. 4. Спр. 1556. Л. 27—28.

ЧАЛАБІТНАЯ ЖЫХАРОЎ ПРАПОЙСКАЙ ВОЛАСЦІ СТАРОСТУ ПРАПОЙСКАМУ І ЧАЧЭРСКАМУ ЮРЫЮ ЗЯНОВІЧУ АБ ПАМЯНШЭННІ ПАДАТКАЎ

8 мая 1555 г.

Мы, подданные господарские, мещане и волощане пропойские з места на имя Лукьян Хлопев, Мишко Манич, Гришко Холул, Лукьян Титович, Алексей Четвертка, а з волости з села Лапич Иван Кот, старец господарский пропойский, з села Волынцов Пашко Волынский, з села Папорочин Максим Зенькович, з села Дубна Яким Радкович, з села Абокунович Игнат Гнедко, з села Головчин Кудин Бобынич, з села Чюдины Митрох Гламазда, з села Озер Тишко Тивун, з

села Копчи Игнат Крывич, з села Еремевичи Яцко Ортюхович, з села Любанович Васко Кононович, з села Хворостяны Яцко Квилич, з села Иванищевичи Сергей Супронович, з села Никоновичи Хведко Володко, з села Васковичи Сидор Плешкан, и зо всею братиею и поплечниками своими сознаваем сами на себе сим нашим листом, што которая устава от господаря короля его милости за посланем нашим братья наши принесли року прошлого пятьдесят четвертого, ино нам тот устав видел се быть труднил, водле которого не могли есмо тым новым пошлинам досыть учинить и били есмо чолом вси его милости пану Юрию Зеновьевичу, старосте нашому, абы его милость то на чоломбитье наше учинил, а на нас жито, овес, сено, сторожи замковы кади и иные вшелякие пошлины по старому, а кои предкове его милости брали брать розказал, што тых за данью винни есмо были первым старостам и теж дан ничому его милости за страву и за вшелякие живности ему самому и по нем его покуль на нас дан выбереть по семи коп грошей давать, альбо вси потребы ку живности его милости и по нем его ино нам тое семи коп грошей што перед нами за живность так бардзо за данью трудно было отдавать, и били есмо его милости чолом, абы на нас брать розказал аж од масленицы, а за тое пожданье повышыли есмо 3 копы грошей, то есть 10 коп грошей маем завжды од масленицы дань ничому его м. давать, которым колвек котором году тую дань выбирати будет окроме тых трох грошей, што здавна есмо были повинни первым старостом и тых дань ничому его милости зособна кождый з нас за своею данью давати, то мы тепер давати маем, а тот ничим его милость сам се вже справовати мает, потом весь час иж дань выбереть, што теж полюдья винни есмо были перед тым предком его милость и теж врадником его милость давать по весне полтора гроша, а восень по полпета гроша, то всего на год шесть грошей. Ино били есмо его милости чолом абы на нас, так на мещанех, яко и на волощанех по чотыри грошы брать розказал, а по 2 гроши нам отпустил, што тем первым старостом продком его милости винни есмо были узъезду давать по дванадцати коп грошей. Ино били есмо его мл. чолом, абы на нас по 10 коп грошей брал, и по 10 коп нам абы его милость опустил, а так его милость на чолобитье наше рачил то учынить, а на нас жито, овес, сено, сторожы замковые, кади и иные вшелякие платы по старому от сего часу, яко есмо били его милосты чолом, брать на нас мает, што теж били есмо его милость чолом около тот што за данью данничому его милость маем давати. Так же теж и о полюдье тому о узъездом ино при том всем водле прозбы нашое его милость нас от сего ж часу есмо били его милости чолом оставить и захoвать рачил. Иж што скоро за данью даивали есмо по семи коп грошей то тепер иж от масленицы мы маем данничому его милости за страву десять коп грошей давать, полюдья о Покрове. Так мы мещане яко волощане с хлеба по чотыри грошы врадннку его милость давати маем, а по два гроши з ласки своеи его милость пан староста нам отпустил, а што се дотычет о узъезд, ино если пан староста годне бывши у в ураде своем Пропойску приехал бы до Пропойска, тогды мы маем его милость узъезду толко десять коп грошей давати, а десять нам его милость отпустил, на што его милость и листом своим нам дати рачил, а мы теж тот устав от господаря его милости нам даный его милость пану старосте сами доброволъне отдали и же не водле уставы господарское, але водле першого стародавного обычаю мы маем его милость восень кождого году давать, то ест жита з сохи по две четвертки, овса з сохи теж по две четвертки, сена з службы по чотыри полувозки, сторожов до замку по чотыри кадей по дванадцати, а за кадю городни чому по грошу и иные всякие платы и доходы по-старому яко есмо предком его милость даивали так и тепер давати маем, а за таковую ласку его милость поступили есмо его милости озеро Луку в обрубе села Волынского, в которое озеро уступу жадного мети не маем и его милость неводом своим коли захочет волочити мает, которая тех сеножать замковая напищани яко и кгды которого году не захочет его милость пан староста собе сена косити на той сеножати, тогды мы маем его милость дати рубль грошей, а коли всхочет сена косити, а не достанеть наймитов, хто бы тую сеножать покосил, тогды мы рубли грошей не маем дать, одно петнадцать чловеков з волости, которые тую сеножать покосить и сено пократати маютъ а закосного служебнику его милости по-старому давати маем бобровником на послугу пана старостину есмо вызволили, иж они не маютъ з нами никоторых платов и доходов платить и теж робот замковых робить одно маютъ бобры на его милость по пустошах гонить, и напотом мы сами и потомки нашые речей прошлых о которых есмо до господаря братью нашу посылали о которые колвек речи перед тым нам от милости от урадников и слуг его милость ку крывде се бы видел тых мы и потомки нашы на его милость пану старосте своем и на слугах его милости поискивать, ани тое постановене нашое яко тепер есмо з его милостью обо все постановене ничим узрывати не маем, а хто бы знал або с потомков наших яко о речи прошлые милости пана старосту, так врадника и слуг его милость тегати хотел так же и се постановене нашое взрывати мел, таковые на господаря короля его милость вины заплатити

двесте коп грошей, а его милости пану старосте вси шкоды и наклады, што шафар его милости словом речеть совито заплатити маем. Так же тыж и слугам его милости вси шкоды и наклады, што бы которые на то наложить мел правуючисе з нами што, которые словом речет совито заплатить маем, а заплативши то предсе речей прошлых на его милости на враднику и слугах его милость поискивать не маем. На што есмо его милость пану старосте мы вси дали сей наш лист и о приложено печатей к сему нашему листу. Били есмо чолом его милости пану Яцку Ботвиневичу земянином господарским крычовским их милость на чоломбитье нашое то вчинили и печати свои приложили к сему нашому листу, а для лепшое твердости сего нашого листу клейма нашы бортные в сим месте нашем есмо понаписывали и тую есмо вставу господарскую, которое есмо в себе мети не хочем его милости пану старосте нашому перед его милостью паном Шалухою старостою кричевским, и перед тыми ж земяны господарскими отдали. Писан у Пропойску под лета божого нароженя 1555 месяца мая 8 дня.

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 694. Воп. 4. Спр. 1556. Л. 35—36.

З Баркулабаўскага летапісу

Баркулабаўскі летапіс — помнік беларускага летапісання пачатку XVII ст., вядомы ў адзіным спісе, што зберагаецца ў Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве (Сінадальны фонд № 79). Твор ананімны, напісаны ў в. Баркулабава Быхаўскага раёна. Храналагічна ахоплівае 1545—1608 гг. Апісанне падзей пачынаецца з 1564 г. — з часу заснавання беларускім шляхціцам Баркулабам Іванавічам Корсакам вёскі і замка, названых яго імем.

Гэта унікальны мастацкі твор, значная і цікавейшая частка якога прысвечана адлюстраванню будняў сялянскага жыцця тых месцаў, якія акружалі сяло Баркулабава і знаходзіліся ў полі зроку гісторыка-бытапісца.

Ёсць у ім і радкі, якія маюць дачыненне і да гісторыі нашага раёна.

Таго ж року 1601... гнев Божий был и непогода, почавши от Менска до Полоцка к Витебску, до Орши, до Мсциславля, до Пропойска, до Рогачова, Могилева, Любошаны... была зима злая, снеги великие и сильные были морозы. Многим людем поморозило кому ногу, кому пальцы, другому вид: уши, нос; а другие з морозу померли. А коли вже была весна в року 1602, тот наход людей множество почали мерти; по пятеру, по тридцати (л. 165) у яму [хоронили]. Хворых, голодных, пухлых многое множество, — страх видети гневу Божого.

Того ж року 1602 у восень жито посеяное велми было урунилося.

Того ж року 1607, месяца мая после семые суботы, ишол со Шклова и з Могилева на Попову гору якийсь Дмитр Иванович...

А сам оный Дмитр Нагий мел господу у Могилеве у Терешка, который проскуры заведал при церкви святого Николы. И прихожувал до того Терешка час немалый, каждому забегаючы, послужуючи; а имел на собе оденье плохое, кожух плохий, шлык баряный, в лете в том ходил. А коли были почали познавати онага (л. 172 об.) Дмитра Нагого, в тот час з Могилева на село Онисковича Сидоровича аж до Пропойска увышол. Там же у Пропойску были его поймали, во везенью седел. А потом пан Рогоза, врядник чечерский, за ведомостю пана своего его мил[ости] Зеновича, старосту чечерского, оного Дмитра Нагого на Попову гору, то ест за границу Московскую пустил, со слугами своими его пропровадил.

Друкуецца па: Баркулабовская летопись // Полное собрание русских летописей. М., 1975. Т. 32. С. 174—192.

Дакументы сведчаць

ЛІСТ МЯШЧАН І ВАЛАШЧАН ЧАЧЭРСКАЙ ВОЛАСЦІ АБ УПЛАЦЕ ІМІ ГРОШАЙ КАРАЛЮ ЗА ВЫЗВАЛЕННЕ ІХ АД РАБОТ «ЦЕКГЕЛЬНЫХ», АД ПРЫГОНУ

4 мая 1615 г.

Я старец чечерский Гурин из мужми чечерскими Хветком Стрелкским Омельяном Жудром, Микитою Нежинкою з Левком з Вотора з Никоном Грунчичом, з Гордуном з Малинич з Яковом Железницким Шелим Светилович и вся волость и мещане чечерские вызнаваем сами

пан староста, — все как есть, как оно было, не прибавляя лишнего слова. Да! Когда бояре ворвались в спальню государя Дмитрия, то — накажи меня бог, если я лгу, — на кровати лежал его слуга, платье... Помоги мне так бог!.. Когда слугу взяли, то он закричал: «Я не Дмитрий, я не Дмитрий!» А бояре сочли, что он отрекается: «Винится, вор!» — кричали они. Но я видел своими глазами тело убитого! Нет! Это был не Дмитрий. Государь Дмитрий Иоанович жив! Об этом я и хочу рассказать в Стародубе, в Путивле, во всех северских городах.

— Вы, пан староста, часто получаете вести о московских царевичах, — продолжал бродяга, — все они воры! Выпустите меня за рубеж, в Московскую землю и скоро вы услышите обо мне — уверитесь, что вести мои чистая правда. Подумайте только о славе, пан староста, которая вас ожидает, когда вся Речь Посполитая скажет, что вот ходил по Белой России боярин Нагой, спасаясь от Шуйского... И пропал бы он, как последний бродяга, не будь вашей, пан староста, милости и великого благородства... Пока это будет единой вашей наградой, потому что я нищ и теперь ничем не могу вас достойно пожаловать...

По дороге к новоявленному Нагому пристали с дозволу урядника двое таких же, как он, проходимцев: вольный казак с кличкой Грицко и верткий бродяга пан Рогодинский. Они же и распустили слух, что государь Дмитрий жив и скоро приедет из Литвы. На постоялом дворе к Нагому пристало еще несколько молодцев, в том числе и великий мастер «брехать», спившийся с круга подъячий Алешка Рукин. Во главе такой компании Нагой и отправился в Стародуб.

— С нами Нагой, родной дядя царя, — говорил брехун, шатаясь по Стародубу. — Сам государь недалеко идет с панским войском.

И зашумел Стародуб.

Рукина послали в Путивль — сообщить, что Государь Дмитрий Иванович объявился и что сейчас он в Стародубе...

Друкуецца па кн.: Соколов А. И поднялся народ. М., 1966.

Калі нарадзілася пошта?

Дарэмна звяртацца сёння да слаўгарадчан з такім пытаннем, бо ніхто з іх не ведае на яго адказу. Усім здаецца, што яна існавала заўсёды. Але ж быў час, калі пошты ў сённяшнім яе сэнсе не існавала. Скажам, калі ў канцы XV ст. у Прапойску літоўцы рабавалі маскоўскіх купцоў, то яны не мелі ніякай магчымасці апаратыўна паведаміць аб гэтым маскоўскаму князю. Ды і самі князі, літоўскія ці маскоўскія, не мелі такой магчымасці ні тады, ні нават пазней. Таму ў 1649 г. на Варшаўскім сейме і было прынята рашэнне: «Для дастаўкі звестак і навін як у межах дзяржавы, так і ў замежныя панствы, асабліва пад час вайны, мы лічым вельмі патрэбнай пошту ў Вялікім княстве Літоўскім. Таму перш, чым мы абмяркуем больш адпаведныя на яе сродкі, усё, што скарб Вялікага княства Літоўскага з падаткаў Рэчы Паспалітай выдаткуе, тое яму на наступным сейме Рэчы Паспалітай будзе зацверджана. Звязаўшыся з нашым віленскім паштаром Бярэнтам, падскарбі аддасць загад, каб яму былі выплачаны грошы, каб гэта пошта заставалася ў найлепшым парадку».

З гэтай мэтай на гарады быў накладзены новы падатак, які кароль патрабаваў уносіць «без становачна па прыналежнасці». Як мы даведаліся з «Актов, издаваемых Виленскою археографическою комиссиею» (Т. 8. С. 292), памер гэтага падатку для Прапойска вызначаўся ў 20 злотых, а Гомель быў павінен выплачваць 25 злотых, цалкам жа ўтрыманне пошты ў тым годзе абышлося скарбу ў 12 тысяч злотых.

Я.А.Ерашэнка.

Бітва пад Лясной

У канцы 1707 г. шведскі кароль Карл XII пачаў паход на Расію. Захапіўшы Гродна, Мінск і іншыя беларускія гарады, ён спыніўся ў Магілёве, дзе намераўся дачакацца падмацаванняў, што павінны былі прыбыць з Прыбалтыкі з генералам Левенгаўптам, потым прадоўжыць паход на Маскву.

Аднак да Масквы было яшчэ далёка, а заставацца доўга на адным месцы стала

на себя тым нашым листом, што ж есмо обещали пану его милости вси посполите за ласку его милости добровольне тридцет коп грошей монеты литовское иж его милости нас отпустити рачил от пригону того лета почомши в тыждень по радуницы аж до свята Покрова Светого, которые ж пенези маем его милость тую тридцат коп грошей отдати в двух неделях перед сёмою суботою, а што ес его милости первего того чолом били же бы его милости нам тако ж отпустити рачил работу цекгелную, за што есмо також его милость обещали з доброе воли дати двадцать коп грошей ино мы тую ж двадцать коп маем его милости отдати на свята сёмое суботы Паклиж бы мы мели некоторым иным обычаем тых всих пенязей, што есмо его милости добровольне обещали, поисковати, або никоторо (потварою) с его милостью обыходити, тогда маем заруки на господаря короля его милости дати двесте рублей грошей. А пакли ж бы ся его милость мел з нами о тыи пенязи тяжучи нешто утратити, тогды маем его милости вси наклады со ви то поплатит што одно его милость словом своим речей без жадное отволоки... при котором же нашом записе был земянин господарский пропойский пан Андрей Куровский. Яко же есле его милость пана Андрея Куровского просили о печать и он то для нас учинил и приложил печать свою к тому нашому вызнаному листу от них то приложили есмо клейна наши к тому нашому листу.

Писан в Чечерску мая 4 дня.

Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 694. Воп. 4. Спр. 1556. Л. 239, 239 адв.

ГРАМАТА ЦАРА АЛЯКСЕЯ МІХАЙЛАВІЧА НАКАЗНОМУ ГЕТМАНУ ІВАНУ ЗАЛАТАРЭНКУ АБ ПРЫВІЛЕЯХ ЖЫХАРАМ НОВАГА БЫХАВА І ПАВЕТА, ЯКІЯ ДОБРААХВОТНА ПРЫНЯЛІ РУСКАЕ ПАДДАНСТВА

23 мая 1655 г.

Божиею милостию от великого государя царя и вел. кн. Алексея Михаиловича... [Т], царского величества, нашего Войска Запорожского гетману наказному Ивану Золоторенку н.ц.вел. милостивое слово.

В нынешнем во [7] 163 [1655] г. маия в 22 день писал к нам, великому государю, н.ц.вел., ты, гетман наш наказный, что учинились вечно под н.ц.вел. высокою рукою Нового Быхова мещане и весь Быховский у. и нам, великому государю, служили, против врагов и недругов н.ц.вел. стояли; и чтоб нам, великому государю, н.ц.вел., пожаловати, велети их оберегать, чтоб им от войска н.ц.вел. обид и никакого разоренья и тесноты не было, и пожаловати б нам, великому государю, велети им дати лготы. И мы, великий государь, н.ц.вел., Нового Быхова всех мещан и уездных людей пожаловали, велели их в Новом Быхове и в уезде оберегати ото всяких обид и насилия тебе, гетману н.ц.вел. И ты б, гетман наш наказный, Нового Быхова мещан ото всяких обид и насилия велел оберегати, и в Быховской у. в местечка, и в слободы, и в села, и в деревни, для обереганья, послал от себя и во всем велел их оберегать до н.ц.вел. указу. А в н.ц.вел. во всяких доходех пожаловали мы, великий государь, велели им дать лготы. А прочет сю н.ц.вел. грамоту и списав с нее список, и сю н.ц.вел. подлинную грамоту отдал бы еси Нового Быхова войту, и бурмистром, и всему посполству и велел ее держати у себя в ратуше.

Писан в н.ц.вел. отчине в Смоленске лета 7163 (1655) г. маия в 23 день.

Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1960. Т. 2. С. 129—130.

Аўдыенцыя Лжэдзмітрыя ў прапойскага старосты

...Бродяга был черн и лохмат, грязно и маслянисто было его лицо, болезненно перекошены брови и блестящие глаза. Голос его прерывался:

— Я — московский боярин Нагой. Родич царя. Скрываюсь от Шуйского.

Урядник слегка оживился.

— Что хочет боярин? — спросил он, не сводя глаз с опершихся о стол дрожащих рук арестанта.

— Отошлите меня в Стародуб!

В тот же день вечером бродяга сидел у пропойского старосты...

— Я говорил это в Могилеве, — торопливо выкладывал арестант, — но никто не хотел меня слушать. Теперь говорю это вам,

небяспечна. Няспынныя сутычкі з часцямі рускай арміі і партызанамі, голад і хваробы неслі шведам непамерныя страты. Ацаніўшы абстаноўку, Карл XII вырашыў накіраваць сваю армію на Украіну, спадзеючыся дастаць там харчаванне, пазбегнуць пастаянных знясільваючых баёў з рускімі войскамі і партызанамі, атрымаць перадышку, а заадно заручыцца дапамогай гетмана Мазепы. Акрамя таго, шведскі кароль разлічваў уцягнуць у вайну супраць Расіі крымскіх татар і Турцыю.

У ноч на 14 верасня 1708 г. шведская армія стала адыходзіць на поўдзень. Але на рубяжы Мглін і Почап рускія войскі перарэзалі ворагу шлях. Ісці далей было рызыкоўна. Карл XII праз 10 дзён вымушаны быў спыніцца каля Касценіч, дзе два тыдні дарэмна чакаў падыходу Левенгаўпта, які ў гэты час з вялізным абозам паволі рухаўся ад Чарэі да Шклова.

Каб спыніць яго прасоўванне і не дапусціць злучэння з галоўнымі сіламі шведаў, з найбольш баяздольных часцей рускай арміі быў створаны «Лятучы корпус» (карвалант) у складзе 12 тысяч чалавек. У яго ўвайшлі Сямёнаўскі, Праабражэнскі гвардзейскія палкі, Унгерманландскі пяхотны полк, батальён Астраханскага палка, 10 драгунскіх палкоў і некалькі соцень казацкай конніцы. Для большай манеўранасці ўся пяхота была пасаджана на коней. Карвалант узначаліў сам Пётр I.

18 верасня перадавыя часці шведскага корпуса дасягнулі Дняпра. На наступны дзень Левенгаўпт даведаўся, што супраць яго ідзе руская армія на чале з самім імператарам. Левенгаўпт, каб ухіліцца ад бою і не патраціць часу, фарсіраваным маршам накіраваўся на Прапойск.

Раніцай 27 верасня войскі Пятра I падышлі да в. Доўгі Мох і пачалі наступленне. Шведы знішчылі ўсе пераправы на р. Раста і ўмацаваліся на гары за рэчкай, паставіўшы на дарозе каля разбуранага моста некалькі гармат. Калі рускія конныя атрады з'явіліся на беразе ракі, шведы адкрылі па іх моцны ружэйны і артылерыйскі агонь. Спроба Пятра I навесці мост скончылася няўдачна. У хуткім часе падаспела руская артылерыя, якая дапамагла адкінуць шведаў. Спачатку кавалерыя, а потым і шведская пяхота кінуліся бегчы да в. Лясная. З надыходам ночы рускія не змаглі праследаваць ворага.

Галоўныя падзеі разгарнуліся на наступны дзень. На досвітку рускія войскі пераправіліся цераз Расту і рушылі на Лапацічы і Лясную. Ісці па адной дарозе войскам было рызыкоўна з-за блізкасці праціўніка. Таму Пётр I рашыў знайсці праваднікa, які б па вядомых яму сцежках змог бы прывесці рускіх да размяшчэння ворага. Невядомы беларускі селянін узяўся весці войска Пятра.

Апоўдні перадавыя рускія часці выйшлі да паляны і сталі строіцца ў баявы парадак. Аб блізкасці ворага ніхто не падазраваў. Аднак закончыць пастраенне не ўдалося. Шведы нечакана выйшлі з пералеску і напалі на рускія палкі. Перадавыя рускія часці стрымлівалі націск ворага. Падаспеўшыя гвардзейскія палкі

Бітва пад Лясной.

і доўга потым блукалі па навакольных лясах, покуль іх не знішчалі сяляне.

Раніцай 29 верасня рэшткі корпуса Левенгаўпта падышлі да Прапойска, дзе стаяў шведскі абоз. Галодныя і змардаваныя салдаты прагна накінуліся на прыпасы і пачалі іх рабаваць. Корпус ператварыўся у сапраўдную банду марадзёраў. Калі шведы падышлі да Сожа, яны ўбачылі, што моста на рацэ няма. Ён быў спалены рускімі войскамі, якія стаялі на другім беразе ракі. Шведы перайшлі Проню, захапілі на Сожы невялікі астравок, але пераканаўшыся ў тым, што пераправіцца ў гэтым месцы немагчыма, зноў адышлі да Прапойска. Левенгаўпт пасадзіў пяхоту на абозных коней і накіраваўся ўздоўж Сожа на поўдзень, пакінуўшы разрабаваны і зруйнаваны Прапойск.

Рускія заставаліся ў Лясной тры дні. Там яны адзначылі перамогу. Пасля гэтага Пётр I накіраваў усю конніцу праз Гомель на Украіну, а сам з пяхотай, абозамі і палоннымі пайшоў да Смаленска.

На вялікай адлегласці паміж Сожам і Дняпром расцягнуліся рэшткі корпуса Левенгаўпта. Па лясах блукалі адзінокія салдаты. Рускія атрады сумесна з сялянамі лавілі іх. Некаторым шведскім салдатам з вялікай цяжкасцю удалося дабрацца да Оршы і Шклова, дзе іх захапілі ў палон.

У гэтай бітве шведы страцілі 17 гармат і ўвесь абоз з 7 тысяч павозак, 8500 чалавек забітымі і параненымі, 5 тысяч было ўзята ў палон. З усяго 16-тысячнага корпуса Левенгаўпт прывёў да Карла XII трохі больш за 4 тысячы чалавек.

Страты рускіх войскаў складалі забітымі 1111 і параненымі 2856 чалавек.

Аб значэнні перамогі пад Лясной Пётр I пісаў: «Сия у нас победа может первая назваться, понеже над регулярным войском никогда такой не бывало, к тому же еще гораздо меньшим числом будучи пред неприятелем, и по истине оная виною всех благополучных последований России, понеже тут первая проба солдатская была, и людей конечно ободрила, и мать Полтавской баталии, как ободрением людей, так и временем...»

Л.Дз.Клок.

З генералаў — у радавыя, з радавых — у генералы

Князь Аникита Иванович Репнин (1668—1726) с юношеских лет состоял при Петре I, в 1685 г. поручик «потешной» роты. Участвовал в Азовских походах (1695—1696). В начале Северной войны 1700—1721 гг. командовал дивизией, участвовал во взятии Нотебурга и Нарвы. В 1708 г. за нераспорядительность и потерю 7 орудий в сражении при Головчине был по суду разжалован в рядовые. В битве при Лесной сражался с необыкновенным воодушевлением как рядовой боец, увлекал своим примером всех окружающих. Обрадованный победой при Лесной, царь простил Репнина, и он был вновь назначен начальником дивизии. В день Полтавского боя князь Репнин командовал центром нашей пехоты и проявил огромное мужество и распорядительность.

Друкуецца паводле кн.: История русской армии и флота. М., 1911. С. 187—188.

У СКЛАДЗЕ РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ

На далучаных паводле першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772) землях Кацярына II стварыла дзве губерні: Пскоўскую і Магілёўскую, а генерал-губернатарам на абедзве губерні прызначыла генерал-фельдмаршала З.Г.Чарнышова. У 1776 г. з беларускіх паветаў Пскоўскай губерні ўтворана Полацкая губерня. Земскія ўстановы, што існавалі пры Рэчы Паспалітай, засталіся, у тым ліку і судаводства. Царыца дадаткова ўстанаўлівала на новых землях губернскія і правінцыяльныя суды, а іх суддзяў дазвалялася прызначаць з мясцовай шляхты.

Неадкладна быў праведзены перапіс насельніцтва. Ён спатрэбіўся для збору падушнага падатку. Гэты падатак устанаўліваўся ў наступным